

Сердюк Лілія Миколаївна
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВНОЇ НАПОВНЕНОСТІ

При підготовці тез цієї доповіді автор поставив за мету подолати існуючу в сучасній юридичній науці термінологічну та змістовну невизначеність конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, а також з'ясувати, якою мірою ця основоположна ідея узгоджується з теорією конституційно-правової відповідальності.

Важливим аспектом теоретичної характеристики юридичної відповідальності є її принципи, тобто основоположні ідеї, незаперечні вихідні вимоги, якими керуються судові та інші юрисдикційні органи держави при визначенні виду та міри державно-владного впливу, що застосовується до правопорушників і дозволяє забезпечувати правопорядок у суспільстві [12, с. 336]. Аналіз юридичної літератури за темою дослідження свідчить про термінологічну та змістовну невизначеність конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, а також його певну неузгодженість із тими положеннями теорії конституційно-правової відповідальності, що стосуються суб'єктів, до яких застосовуються заходи державно-владного впливу за порушення приписів конституційно-правових норм.

Оскільки система ідей про конституційно-правову відповідальність має узгоджуватись із теорією юридичної відповідальності, акцентуємо на тих її положеннях, які безпосередньо торкаються визначеного предмета дослідження.

Огляд загальнотеоретичної юридичної літератури, присвяченої юридичній відповідальності, свідчить, що, по-перше, не всі вчені розглядають конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи як самостійний; по-друге, наявними є і відмінності у поглядах правників на зміст цієї основоположної ідеї.

Так, зокрема, М. Кельман та О. Мурашин у своєму підручнику «Загальна теорія права» окремий параграф присвятили основам юридичної відповідальності відповідно до Конституції України. Однією з найголовніших конституційних норм щодо відповідальності, на думку вчених, є ст. 61 Основного Закону, яка закріплює особистий характер відповідальності та заборону двічі притягати до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [2, с. 202].

Ми не ставимо під сумнів оціночне судження вчених з приводу ієрархії (найголовніша, головна, неголовна) згаданої конституційно-правової норми

щодо юридичної відповідальності, проте вважаємо, що смисл ст. 61 Конституції України в частині характеру такої відповідальності дещо відмінний від того, який вклав у нього законодавець. Ідея про індивідуальний характер юридичної відповідальності особи не тотожна судженню про особистий характер такої відповідальності. Аргументом на підтвердження такого умовиводу вважаємо тезу про можливу двозначність терміно-поняття «особа», обсяг якого охоплює собою як фізичних, так і юридичних осіб. Зважаючи на цей факт, інтерпретатор не зможе уникнути двозначності при тлумаченні слова «особистий». На відміну від останнього, термін «індивідуальний» фактично обмежує дію цієї конституційно-правової норми категорією фізичних осіб.

Слід зауважити, що зміст вищезгаданого конституційно-правового припису інтерпретується М. Кельманом і О. Мурашиним у межах саме цієї парадигми. На думку вчених, особистий характер відповідальності означає, що особа відповідає лише за свою власну поведінку, на неї не може бути покладена відповідальність за дії інших осіб і, аналогічно, інші особи не повинні відповідати за її вчинки. Однак батьки, – продовжують правники, – можуть нести відповідальність у разі вчинення їхніми неповнолітніми дітьми протиправних дій не за самі ці дії, а за нехтування своїми обов'язками щодо виховання дітей та контролю за їхньою поведінкою [2, с. 202].

Російський науковець Л. Морозова вважає, що принцип доцільності передбачає індивідуалізацію заходів стягнення або покарання залежно від тяжкості правопорушення, з урахуванням особистості правопорушника, його матеріального становища, обставин вчинення діяння [5, с. 347]. Таким чином, учений у непрямий спосіб фактично позбавляє цей принцип юридичної відповідальності права на самостійне існування.

Як невід'ємну складову принципу доцільності розглядають ідею індивідуалізації юридичної відповідальності В. Лазарев та І. Сенякін. Зокрема, В. Лазарев зазначає: «Необхідно пам'ятати про індивідуалізацію застосування заходів покарання залежно від конкретних обставин і тяжкості правопорушення, особистості правопорушника; можливі пом'якшення заходів покарання або взагалі незастосування останніх, якщо цілі юридичної відповідальності можуть бути досягнуті іншим шляхом» [7, с. 498].

За твердженням І. Сенякіна, доцільність юридичної відповідальності означає сувору індивідуалізацію каральних заходів залежно від тяжкості вчиненого правопорушення, властивостей особистості порушника, обставин вчинення правопорушення [10, с. 599].

Як тотожну ідеї справедливості розглядає принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи П. Рабінович. На переконання правника, засада справедливості або індивідуалізації передбачає відповідність обраного в межах закону заходу відповідальності негативній соціальній характеристиці конкретного правопорушника [9, с. 151].

Складовою принципу справедливості вважає досліджувану нами ідею юридичної відповідальності С. Погребняк. На думку вченого, індивідуальний характер юридичної відповідальності означає, що за вчинене правопорушення має відповідати особа, яка його вчинила [8, с. 26].

Доволі поширеним є підхід до інтерпретації вченими досліджуваного нами принципу в аспекті таких різновидів юридичної відповідальності, як кримінальна та адміністративна. Зокрема, в підручнику з теорії держави і права за редакцією Ю. Ведернікова відзначається той факт, що принцип індивідуалізації юридичної відповідальності наочно реалізується через нормативно-правові приписи, закріплені в ч. 3 та 5 ст. 29 КК України («Кримінальна відповідальність співучасників»). Відповідно до цих положень можливою є різна відповідальність співучасників, у тому числі організатора, підбурювача та пособника – з одного боку, виконавця – з іншого. Обставинами, що зумовлюють таку різницю, є: 1) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину; 2) розходження у змісті умислу співучасників щодо обставин, які обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця; 3) неохоплення змістом умислу співучасників вчиненого виконавцем [12, с. 336].

У підручнику із загальної теорії права за редакцією М. Козюбри принцип індивідуалізації юридичної відповідальності розкривається через максимальну персоніфікацію виду та міри відповідальності, тобто її залежність від характеру конкретного діяння та характеристики конкретної особи, яка вчинила діяння. Передусім це стосується визначення ступеня суспільної небезпеки діяння та особи, можливості відшкодувати заподіяну шкоду, наявності в особи пом'якшуючих або, навпаки, обтяжуючих провину обставин тощо. Лише з урахуванням цих та інших обставин у комплексі можна визначати вид та міру покарання, можливість відстрочення покарання або звільнення від юридичної відповідальності [1, с. 307].

Вживане вченими в аналізованому тексті терміно-поняття «покарання» є прямим підтвердженням того, що йдеться саме про кримінальну відповідальність, адже лише вона передбачає застосування до фізичних осіб, винних у вчиненні злочину, кримінальних покарань.

Схожу термінологію для словесного позначення досліджуваного нами принципу юридичної відповідальності вживає С. Бобровник, щоправда інтерпретація цієї основоположної ідеї з усією очевидністю виходить за межі положень теорії кримінальної відповідальності, а також не обмежується правозастосовною діяльністю. Як стверджує вчений, індивідуалізація покарання надає можливість забезпечити покладення відповідальності на винну особу та несення цієї відповідальності нею особисто. Реалізація цього принципу, наголошує правник, зумовлює необхідність персонального визначення суб'єктів правопорушення, нормативного закріплення переліку обставин, що полегшують і обтяжують відповідальність, та чіткого визначення правового статусу всіх суб'єктів права [11, с. 510].

У науково-практичному коментарі до Конституції України, підготовленому під егідою Академії правових наук України, зазначається, що ч. 2 ст. 61 закріплює принцип індивідуалізації юридичної відповідальності правопорушника. Цей принцип знайшов своє відображення в галузевому законодавстві. Так, ч. 1 ст. 65 КК України передбачає, зокрема, що суд при призначенні покарання особі, винній у вчиненні злочину, враховує ступінь тяжкості вчине-

ного злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Згідно з ч. 2 ст. 33 КУпАП при накладенні адміністративного стягнення враховується характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність [3, с. 298].

Аналіз викладеного дає підстави для таких проміжних висновків, що торкаються досліджуваного нами конституційного принципу юридичної відповідальності в частині термінологічної коректності його формулювання та змістовного наповнення:

1) зважаючи на конституційну визначеність принципу, закріпленого в ч. 2 ст. 61 Основного Закону Української держави, за яким *юридична відповідальність особи має індивідуальний характер*, вважаємо методологічно некоректними, а отже неприйнятними, інші словесні формулювання цієї ідеї, що не тотожні їй, як от *«особистий характер відповідальності»* або *«індивідуалізація покарання»*;

2) ми не заперечуємо об'єктивного і необхідного зв'язку досліджуваної нами основоположної ідеї юридичної відповідальності з такими її принципами, як доцільність і справедливість, однак вважаємо обґрунтованою тезу про відносну автономність принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, головним чином, через його конституційне закріплення;

3) інтерпретація вченими ідеї індивідуалізації юридичної відповідальності особи здійснюється, в основному, в аспекті кримінальної та адміністративної відповідальності фізичної особи, адже виключно вона визнається суб'єктом злочину і, як правило, є суб'єктом адміністративного правопорушення. Саме тому правники наголошують на необхідності індивідуалізації заходів стягнення і покарання, врахуванні ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, особистості правопорушника, обставин, які пом'якшують або обтяжують його провину тощо.

Принагідно зазначити, що центральним у контексті проблематики не лише цієї статті, але й усієї теорії конституційно-правової відповідальності, є питання її суб'єктів. Так, В. Кравченко з цього приводу зауважує, що досить поширеними є спроби звести коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності лише до органів державної влади та їх посадових осіб [4, с. 34].

Наочним підтвердженням висловленої тези є погляд В. Погорілка та В. Федоренка на суб'єктів конституційно-правової відповідальності. Вчені до особливих ознак цього виду юридичної відповідальності відносять особливе коло її суб'єктів, що є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. Суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути виключно орган публічної влади або його посадова особа (об'єднання громадян, державні органи й органи місцевого самоврядування). Людина та громадянин, на думку вчених, не наділені конституційною деліктоздатністю. Навіть порушення людиною конституційних обов'язків, вважають правники, є підставою адміністративної, кримінальної чи цивільної відповідальності в конституційному праві, але не конституційно-правової [6, с. 91].

Як переконує В. Кравченко, коло суб'єктів конституційно-правової від-

повідальності є набагато ширшим, до нього можна віднести також органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадян України, іноземних громадян та апатридів [4, с. 34]. Ми також поділяємо цю думку вченого і вважаємо її достатньо аргументованою.

Принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи, що знайшов своє формальне закріплення в ч. 2 ст. 61 Основного Закону Української держави, узгоджується з концепцією конституційно-правової відповідальності лише в частині індивідуальних суб'єктів конституційного права, тобто громадян держави, іноземних громадян і апатридів, які володіють конституційною деліктоздатністю і до котрих можуть бути застосовані санкції конституційно-правових норм за вчинення конституційного делікту.

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 392 с.

2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами) : підручник. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.

3. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків : Право; К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 808 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України : навчальний посібник. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.

5. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. – М. : Юристь, 2002. – 414 с.

6. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник – К. : Наукова думка; Прецедент, 2007. – 344 с.

7. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.

8. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін.; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х. : Право, 2014. – 348 с.

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – Вид. 5-тє, зі змінами : навчальний посібник. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с.

10. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2002. – 776 с.

11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

12. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 2-е вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. – 468 с.

Малихіна Влада Володимирівна
аспірант Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ, КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Незважаючи на постійну зміну законодавства щодо компетенції судів окремих юрисдикцій, знайти оптимальну модель її розмежування не вдається. Визначення юрисдикції спору в багатьох випадках залишається досить